

Kívül-belül gyász

TÉREY JÁNOS: *BOLDOGH-HÁZ, KÉTMALOM UTCA. EGY CÍVIS VALLOMÁSAI*

Térey János memoárja a szerző korai, váratlan és hirtelen halála miatt befejezetlen maradt. Elkészült és meg is jelent jónéhány fejezete, a kötetben beláthatóvá válik a szerkezete, íve, de éppen innen látszik az opusz töredékessége, helyenkénti vázlatossága. Az életművel nagyon is szoros kapcsolatba hozható építészeti-térszemléleti analógiával élve létrejött nemcsak egy tervrajz, hanem egy szerkezetkész építmény, egy „ház” is, amelynek viszont nem minden helyisége épült ki, nem mindegyikbe léphetünk be, s egyikről-másikról csak sejthetjük, hogy milyen lehetne. Ez az önéletrajzi, család- és várostörténeti mű nem romnak épült, mint *A Pál utcai fiúk* „műromja”, de a „saját múlt [...] rommá válásá”-ról [104.] szól, és befejezetlen romszerűségében – egy sajátos öntükröző funkciót felvéve – óhatatlanul a múlt és a másik hozzáférhetlenségének, az emlékezés és az archiválás határoltságának példaértékét is nyújtja.

A projekt – mint Téreynél majd mindig – nagyívú: az önéletrajz mintegy kétszáz évre visszanyúló családtörténettel kereteződik, s mindez várostörténeté, a cívis parasztpolgárság nehéz boldogulásának és megtöretésének, hanyatlásának tablójává válik. A középpontban az önmaga önállóságáért küzdő, az önmaga egyediségét kereső [önmagát „fölepítő”] főhős-elbeszélő áll, aki a városi-családi hagyomány tüzetes föltérképezésével és elmélyült megértésével tesz kísérletet az elkülönöződésre, a *leválásra*. Nem véletlen, s nem is pusztán ötlet tehát az alcím [*Egy cívis vallomása*] Márai-allúziója: ahogy a kassai polgár-, úgy a debreceni cívis-leszármazott is csak úgy szabadul, ha nem megtagadja, hanem magában átdolgozva [emlékezve-felejtve-megválogatva-újriformálva] örökíti tovább, s teszi felszabadítóan termékennyé azt a kultúrát, amelyből vétetett. Hogy mennyire foglalkoztatta/foglalkoztatja a magyar irodalmat a szociokulturális meghatározottság és a szabadság, a függőség és a függetlenség, a nevelés és az önnevelés kérdése, azt jól mutatja a nemzetség-, család- és ún. aparegények újabb sorozata Oravecz Imre *A rög gyermekeitől* és Nádas Péter *Világló részletek*jétől Vida Gábor *Egy dadogás történetén* és Bereményi Géza *Magyar Copperfieldjén* át a *Boldogh-ház, Kétmalom utca*ig.

Ezek sorában Térey János művének egyediséget az a sajátos diskurzív és modális összetettség ad, ami az *adatok* történetírói-szociografikus módszertanát/írásmódját az *érzelmi/érzéki* mozzanatok megörökítésével és a *hangnemi* komponens variabilitásával, valamint néhol a *szószintű* jelentésképződés és a *bemásolás* irodalmi effektusaival ötvözi. Az elbeszélésszervezés komponensei közül a jelenetelés csak ritkán fordul elő [a dialógusok, replikák hiányára, az ábrázolás helyett „téréyül” megírt elbeszélésre reflektál is a memoáriró: 383.], többnyire egy stílusosan kevésbé ékített, de hangnemi-hangulati tekintetben különböző regiszterek között mozgó nyelv, vagyis egy nem egészen szentviten krónikási hang „szóal meg” a kötetben.

A modális összetevők, az érzelmi relációk közül a *gyász* jelenléte a legmeghatározóbb. A kötet briliáns, kevés eszközzel is megrendítő hatású nyitófejezete [*Apám karácsonya*] azt a minden Szenteste délutánján megismétlődő családi szertartáseseményt idézi föl, amint a szülők és a gyermek-főhős megemlékeznek

a debreceni Köztemetőben Anikóról, a csecsemőkorában elhunyt nővérről. Az elsőszülött elvesztésének tragédiája maradandó sebet ejt a szülőkön, de a kisfiún is, aki egész életében viselni kénytelen a halál árnyékának [közelségének, mintegy *rokonságának*] ezt a súlyát. Végzetes, hogy mindezt megértelmesítve ehhez a *pótlólagosság* érzetét kapcsolja („Tudtam, hogy ha a szüleim nem veszítik el Anikót, én sohasem születtem volna meg.” 11.; „Kamaszként arra is rájöttem, hogy Anikó tulajdonképpen nekem segített megszületni a halálával, így vált az ő halála az én életem eseményévé.” 30.), miáltal nem csak a szülei, főként a mindent ismételve pótolni/megőrizni igyekvő, s ebben mindig kudarcot valló apa [lásd az abszurdba forduló archiváló, gyűjtő szenvedélyét; az élet dinamikájával szembeni rugalmatlanságát!] nem tud szabadulni a gyásztól, de a születés véletlenszerűségét, eseményszerűségét, öncélúságát, adományszerűségét a végzet jegyében elvető fiú is állandó küzdelmet folytat létezése megindoklásáért. A már összegzésnek szánt passzusban mindez egyfajta űzöttségként jelenik meg, a romszerűség, a befejezetlenség kísértéseként, mellyel csakis az írás általi építkezés [archiválás] nyomasztó motivációja szállhat szembe: „Mégis minden félbemarad. Egész életem küzdelem azért, hogy ne maradjon félbe minden. Amit nem írok le, az elvész. Mindig úgy érzem, hogy valamit tennem kell, állandó elégedetlenség és kielégítetlenség kínoz, s tetézi mindezt az érzés, hogy nem kapom meg az élettől azt, amit esetleg meg tudnék kapni. Hatalmas vágy kínoz az elismerés iránt, s az a rögeszme mérgező, hogy mindenért meg kell küzdenem, ami másoknak eleve megadatik. S hogy mindez a gyermekkori szenvedésből és stresszből ered. Majdnem teljesen ez vagyok én. Mások maximalizmusnak hívják.” [383.]. S mintha a szülők esetében is e trauma okozta gyászközösség lépne a szereteten alapuló házastársi kötelék helyére, mindenestre a világhoz – így a pusztuló, gazdag múlt alakjaihoz és tárgyaihoz – való viszony meghatározó elemévé válik a helyrehozhatatlan és megszokhatatlan, feledhetetlen és enyhíthetetlen, ismétlődő, s ezért mindig közeli veszteség (vagyis a gyász) hangoltsága. Erre a család történet eseményei a sok-sok korai halálesettel, a titkokkal övezett öngyilkosságokkal gyakorta alkalmat is adnak, a trauma tehát *ismétlődik*. Ez egyrészt megmutatkozik a memoár azon részleteiben, ahol az elhunyt csecsemők neveinek újbóli „felhasználásáról”, arról az ősi szokásról esik szó, amely mintegy a gyász radikális gesztusaként a *név* ismétlésével igyekszik helyettesíteni az elvesztett gyermeket, de éppen ezáltal törli el annak emlékét és egyediségét, s ez az, ami felidézi Anikó „pótlásának”, a „helyettesítő életnek” a saját identitást megsebző, elbizonytalanító, megrendítő érzetét vagy inkább rögeszméjét: „A felcserélhetőséged a kioltásod. Mint olyan ember, aki minden árukodó jel szerint valaki más helyett született és él, határozottan érzékenyen reagálok az ilyesmire.” [145.] [A könyv *névtanáról* még röviden lesz szó!] Másfelől a megsebzettség – szintén egyfajta *behelyettesítésként* – a kollektív veszteségek történetei [a város pusztulása, Trianon, a holokauszt, Drezda stb.] iránt teszi nyitottá, érzékennyé a memoáírót: „Sebek a seb helyett, mások sebzettsége a magamé helyett. Az egyetemes szenvedés képeivel takartam ki saját szenvedésemet. A készülő katasztrófámat, amelyről még nem sejtettem, mi is volna az. Még az is lehet, hogy túlélem. Ha nem is mindent. Alig valamit lehet megúszni.” [28.] A gyász mozzanata ott van a ház romlékonyságának érzéki tapasztalatában („Az utcai front nemcsak a vakolatot vedlette le, hanem már a tégláit is ette, mállasztotta a salétrom. Porrá omlottak az ujjam alatt.” [36.]) éppúgy,

ahogy a nagymama mindinkább megfigyelhető esendőségének, visszafordíthatatlan leépülésének fájdalmas konstatálásában is: „Tudtam, hogy minden végérvényesen megváltozott. Nem csak nagyanyám pástétomának íze. Lélegzet-visszafojtva figyeltük, mikor kerülnek bele fura, kesernyés mellékízek, mikor lesz a belépéskor azonnal érezhető szaga, és mikor lesz egész egyszerűen ehetetlen. [...] Öreg minden, ami szentség. Éhes unokák állnak föl a macskaasztal mellől, hogy a romlást futárként jelentsék.” [372–373].

Ez az uralkodó tónus nem egyszer ironikus-groteszk akcentust kap, éppen a modális effektusok irodalmi keverése révén. „Anyám hívó ember volt, apám hitét az önbizalom pótolta, egyedül saját szerteágazó képességeiben hitt; onnantól kezdve talán semmiben. De a sokféle tevékenység életben tartotta, a lába, a keze szinte nélküle is moccant, mint a pók lemetszett, mégis mocorgó tagja.” [8–9.]; „Ő tehát János, ezen a néven az ötödik a családban, mármint az ismert ötödik, 1810 előtről ugyanis kevés megbízható adatunk van, hozzá képest lettem én Jánoska. Igen, ő az én öregedő, nem őszülő, de már nem is nyakkendős, hanem svájcisapkás, atlétatrikós vagy kardigános, magában motyogó, értelmetlen mantrákat ismételtető apám, aki távolról a raktáros Hamvas Bélára, közlől egy komor őstermelőre emlékezett.” [13.]; „A fészülődősasztalnak márványlapja volt. A fája fehérre volt festve, hanyagul. Az ilyen tárgyakra mondják, hogy valaha szebb napokat láttak. Szebb napokat láttak valaha a rokonaim is, meg az egész ház, ez minden egyes családi elbeszélésből kiderült. Apám nem a főlemelkedés, hanem a végleges alámerülés jelképe volt és maradt számomra.” [15.]. Az első idézetben a hitehagyott, önbizalmát veszített apa jellemzésekor az állathasonlat utal a túlélés árára, a már-már nem-emberi „programozottságra”. A második passzusban a családfa szakszerű [adatolt] felvázolása önironikus-familiáris tónusba vált át („hozzá képest lettem én Jánoska”), hogy aztán a viselet változásában (mint egy képben) megmutatózó degradáció az ismétlés kényszerét hordozó mentális hanyatlásba forduljon. A megint csak a külsínt tekintetbe vevő hasonlítás tragikomikus hatású gesztusa bonyodalmas relációját hozza létre az egyedinek és az általánosnak, a külsőnek és a belsőnek, a láthatónak és a láthatatlannak, a szociálisnak és a privátnak, sőt a testinek és a szelleminek: a „raktáros Hamvas Béla” és a „komor őstermelő” a deklasszáció és a perifériára szorulás emblémái, a szociális lesüllyesztés, a diszlokáció „testei”, miközben mindkettő a megőrizhető/megőrizhetetlen autonómia jelképei is. A harmadik idézetben – mint ahogy a könyvben gyakorta a ház, a kert, a város – a „szebb napokat látott” tárgyak a birtoklóikkal, vagyis a család tagjaival kerülnek párhuzamba, s egyértelműen az apa alakjához kötődik a „végleges” (vagyis teljes, megmáshíthatatlan, jóvátehetetlen) „alámerülés” képzete.

A *Boldogh-ház, Kétmalom* utcában a memoáriró ennek a romlásnak a nyomába ered: hogy megérthesse, hol van az ő végső elrugaszkodási pontja, vagyis hogy meddig és miért zuhant alá az apa, s vele a Macsi Tóth család, ahhoz ki kell kutatnia a parasztpolgári boldogulás régmúltját, majd a civisek – a család és a város – alásüllyedésének közelmúltját és jelenét. A kutatás/emlékezés folyamatát az elbeszélő szintén egyfajta *alászállásként* értelmezi [„A mi családunk múltja egy centivel sem rövidebb, mint, mondjuk, a Hohenzollern-házé. Az a kérdés, hajlandó vagy-e lemenni az őseidért a kútba, vagy sem, és kibírod-e, amit felhozol.” [268.]] – jól felismerhetően a *József és testvérei* híres nyitómondat/á/ai/ra utalva, ám míg ott a kezdő passzus elsősorban a múlt feltárhatatlan végtelenségét konstatálja [„Tief ist der Brunnen der

Vergangenheit. Sollte man ihn nicht unergründlich nennen?”), addig a *Boldogh-ház* elbeszélője a küldetés/közvetítés lelki próbatételét hangsúlyozza. S valóban, Térey család- és várostörténete [szemben a könyvben is megidézett népszerű íróelőddelel, Szabó Magdával] nem a [ön]mitizálás és [ön]jeszményítés jegyében bontakozik ki, hanem a szigorú, önmagával szemben is nem egyszer kíméletlen számvetés igényével, amely nem csak személyes távlatú, hanem magába foglalja a [cívís] múlt és a kortárs debreceniség mérlegre tevését is. Az apa és a fiú, a család és a fiú, a város és szülőtte relációjában a múlt részletes feltárása annak a felismerésével jár, hogy a saját csakis az idegen elhatárolásával keríthető körbe, miközben a sajátban – akár a jó, akár a rossz elismételéseként – mindig ott kísért az idegen, és fordítva: „Ha tetszik, ha nem, apámból is vagyok. Még a húszéves kori verseim »hivatalossága« és mérnöki zsargonja is tőle ered. Jobban ő vagyok, mint szeretném. Részben az ő kudarcaiból is lettem, az ő csődjének romjain folytatom, de azért van egy határ: az ő bukása még rossz esetben sem az én bukásom. Meg kell küzdenem a magam kudarcaiért.” [27–28.]

Az emlékirat elbeszélője a második fejezetben [*Szentlászlófalván*] Debrecen épített örökségének jól ismert hiányaival és a hetvenes években fölgyorsuló roncsolódásával néz szembe, az egykori temetőre, emberi csontokra épített Kétmalom utcai ház romlása, amely már eleve a száműzetés helye, a kommunista funkcionárius által „kiigényelt” méltóbb Ajtó utcainak a szerény, szegényes pótlása volt, mintegy párhuzamosan zajlik a szűkebb család életének devalválódásával. Ám eközben az érett Kádár-kor egy vidéki helyszínén felcseperedő, s egyre inkább önmagát nevelő kisfiú életének közege is megelevenül az óvodában és az iskolában viselt dolgoktól a korabeli tévéorozatokon, mozifilmeken, színházi bemutatókon és popzenei produkciókon át a világpolitika szűrt eseményeiig [*A szabadságról; Ahogy a csillag megy az égen; „Csipkefa bimbója”; Egy, kettő, három!*]. A nevelődést, az iskolaéveket affektusok [szégyen, dicsőség, eufória, gyűlölet, harag] drámai ütközéseiként bemutató szöveg ezen részleteiben különösen fontossá válik az elbeszélő és az elbeszélte perspektívák összjátéka, a kettő közötti távolság/különbség megteremtése, esetleg kontaminációjuk anakronisztikus/humoros hatása. Itt nincs mód e jelenség részletes komparációjára, de e tekintetben izgalmas lehet összevetni az elbeszélésszervezés itteni formáját egyrészt Garaczi László emlékezés-mintázatot teremtő eljárásaival [*Mintha élnél; Pompásan buszozunk!*], másrészt a *Világló részletek* és a *Magyar Copperfield* többé-kevésbé reflektált észlelés- és érzékeléstanai dilemmáival. Térey-nél egyes passzusokban jelentős szerepe van az elbeszélő és az elbeszélte távlat sajátos illesztésének, össze- és szétkapcsolásának: „Barométer a tálaló polcán, felirata segít nekem elhelyezni a Trianon utáni években: *P. Kováts Söhne, Cluj*, ez maga a virágzó multikulturalitás. A barométer mint szó tetszik, de a műszer rendeltetése sokáig rejtély számomra, próbálom nem összefüggésbe hozni a barmokkal.” [16.]. Az idézet elején az ismeretlen funkciójú eszköz felirata válik fontossá, de még nem a gyermek, hanem már az eszmélkedő kamasz számára, ám ehhez egy még későbbi, az elbeszélés jelenidejéhez társítható értelmezés járul („ez maga a virágzó multikulturalitás”). A második mondat visszautal az észlelés idejére: a barométer mint szó nem a jelölete, hanem a hangzása miatt emlékezetes és ekként félreérthető. [Mint oly sok korabeli emlékből, ebben is osztozom a főhős-elbeszélővel, azzal a különbséggel, hogy számomra nem a légnymómszámoló mint tárgy, hanem az *Önök kérték*-ben gyakran

ismételt *Csárdáskirálynő*-jelenet [a Hajmási-csárdás] nevezetes sorai közvetítették ezt a „félrehallást”: „A barométer esőre áll... A barométer nem imponál”. Az utóbbit – mondhatni – *en bloc* nem értettem, az előbbit hajlottam „barométel”-nek hallani, de az is összeegyeztethetetlennek bizonyult az esős idővel...]. A következő idézet a hírhedt november 7-i ünnepek emlékéhez kötődik: „De hát vajon mit kerestek ők, Versinyin, Szoljonij és Tuzenbach hetvenes évekbeli, *plus size* tányérsapkájú utódai, éppen a mi minden szempontból periferikus jelentőségű óvodánkban? Úgy tudtuk, és jól tudtuk, hogy nekünk is vannak saját hús-vér katonáink a saját laktanyáinkban, minek ide még ők is?” [51.] A passzus utolsó mondata az óvodások nevében, azok biztos tudására, mi több: nemzeti érzületére hivatkozva kérdez rá a szovjet katonák ünnepségbéli jelenlétére, de a dikció, a megnyilatkozás módusza nyilvánvalóan a felnőtt tudathoz kapcsolódik, mint ahogy az első mondat műveltséghorizontja [a *Három nővér* katonatisztjeinek humoros behelyettesítése, illetve az óvoda helyzetének minősítése] is hasonló szétkapcsolást eredményez, amit fölerősít a szovjet tányérsapka méretének nyilvánvalóan anakronisztikus megjelölése.

A debreceni civisek életfelfogásának értelmezésére tett kísérlet [„*Tusculanum gyanánt*”; „*Ölükbe vették a lángok*”; *Újrადúlózzuk a határt*; „*Csendes elhunytá*”; *Ajtó utca*; *Ganz és társa*; *Semmi látnivaló*; *Boldoghok cselekedetei*] indoka az apa „földhességének” megértése. A Vámpércs környéki málnás a felmenők egykor elvesztett kismacsi birtokainak pótlására szolgál, de a fiúnak nem a „boldogságos birodalom”-ba [218.] való visszatérés alkalmá, mint inkább a kényszerűség, az unalom és a megszégyenülés terepe. Az apával szembeni, gimnazista korában már gyűlöletté fokozódó idegenkedést nem a földművelő ősök mozdulatainak ismétlése, szokássá váló utánzása, a gazdálkodás [amire az apa félresikerült kísérleteket tesz] öröme enyhíti, hanem immár felnőttként [mondhatni: íróként, „történészként”] a parasztpolgári elődök életformájának rekonstrukciója. A memoáriró levéltári dokumentumok, néprajzi munkák és helytörténeti szakkiadványok sokasága alapján ered a Macsi Tóthok nyomába. Az idegen hadaktól szorongatott, tűzvész által sokszor pusztított Debrecen túléléstörténete itt nem annyira a kálvinista valláserkölcsei szellemiség, mint inkább a polgárosodott földművelők életvitele, „karakterrajzai”, egyfajta regionális archeológia [gazdálkodás, építkezés, házasodás, gyerekvállalás, névadás, étkezés, ünnepek, halál, öröklés stb.] révén elevenedik meg, amelyből nem hiányzik az összehasonlítás mozzanata sem: „Nem voltak kastélyaik és váraik, nem vívtak csatákat, sem párbajokat, nem alapítottak vallást vagy gyárat, nem vezettek kávéházat, fogyasztani is ritkán jártak máshová, mint a saját asztalukhoz. Nem voltak padlótól a mennyezetig érő könyvespolcaik, aranyozott élű fóliánsokkal, ébenszínű vagy pávakék polcgerincekkel. Nem tudták visszavezetni családfájukat az Árpádokig, ahogy én sem tudnám, nem lógott az ősök képe olajban a falon, mint a Piac utcai paloták gazdáinak, nem dicsekedhettek egzotikus felmenőkkel, nem tudtak sváb, osztrák vagy zsidó rokonokról sem. Tették a dolgukat, védelmezték a határaikat, gazdálkodtak a tíz, néha sokkal több, néha sokkal kevesebb holdjukon.” [177.]

A szerény polgári stabilitást fenntartó civis életforma alapját és maradványait végső soron a negyvenes-ötvenes évek fordulóján a kommunista államosítás és a birtokos parasztság elleni hadjárat/terror számolta fel, bár máshonnan tudjuk, hogy már korábban, a 19. század harmadik harmadától, az ipari forradalom és a kapitalizálás következtében is maradandó veszteségeket szenvedett. A *Boldogh-ház* sem

egyszerűsíti e veszteség/vereség mibenlétét az ún. nagypolitika dimenziójára: mintha a történelem nem csak a makrostruktúrák változásainak, erőszakos megváltoztatásainak terméke lenne, hanem nagy hangsúllyal kerülnének ezekkel áldásos vagy áldatlan, mindenesetre az okok és következmények tekintetében legtöbbször kifürkészhetetlen összjátékba az emberi relációk. Mindez az egyéni *habitusok* (így a nők jóságos, sokat tűrő, sokszor tehetetlen szelídségének, a férfiak kétségbeesetten kompenzáló, monomániás agresszivitásának) egyensúlyba ritkán kerülő ártó és javító hatásával jár együtt. A történelmi legyőzöttség árnyékában, a sebek, a vágyak, az aspirációk, a frusztrációk, a súlyos konfliktusok e szövevényében nehéz tisztán látni, s a memoáriró önelemző elszántsága nem egyszer a *kétely* és a *képzelet* móduszába torkollik – szó és dolog, élet és történet heterogenitását sejtetve: „Miért ne adnék igazat annak, aki azt kérdezi: honnan tudhatnám, hogy valóban azok az események voltak-e a perdöntők, amelyek megragadtak bennem, és nem az összes többi, mindaz, amiről utólag semmit sem tudok, aminek a foszlányai sincsenek meg?” [54.]; „Ha nem, én nem mentem föl a szaporán nősülgető úkapámat, nem én. Esetleg, kezdem védeni, okult sokat szenvedett apja példájából. Apa, képzeljük így, miután megözvegyült, házvezetőnőt, egyben szeretőt tartott, a fiú látta mindezt, és mivel ugyanígy járt, özvegyként ő már legalizálni szeretne volna a második kapcsolatát? Esetleg lehetett ez a váratlanul fölbukkanó Sára a betegeskedő Erzsébet legjobb barátnője is, és a haldokló feleség kérhette, hogy ő gondoskodik félárván maradó gyermekeiről?” [158.]. Sem az eredet nem fejthető fel, sem a személyközi relációk végső titkai nem leplezhetők le: az ismert és az ismeretlen, az elbeszél és az elbeszélhetetlen feszültségében csak a kiengesztelődés marad. A családdhoz és a városhoz való visszatalálás éppen az attól való függés megszűnésével, megszüntetésével veszi kezdetét. A megértés feltétele az *eltávolodást* követő *közeledés*, visszatekintés, akárcsak az *Egy polgár vallomásait* író Márai, a *puszták népét* író Illyés vagy *A rög gyermekeit* író Oravecz esetében. Az elszabadulás, a szabadság dimenziói egyfajta *eszképzismusként* nyílnak meg: „Megkezdttem az ösztönös menekülést apám – valójában saját kamaszkori önmagam – elől. Először a párhuzamos valóságokba, könyvek százaiba, például az egyiptológiaiába, a művészettörténetbe, legvégül az írásba.” [28.] A menekülés mozzanata a memoárban az egyik leggyakoribb cselekvési-történelmi forma: házak és bútorok „menekülése” a városrendezési furor és az enyészet elől; a lakosság menekülése a tűzvész és a bombázások elől; egy férj menekülése a kártyába; megmenekülés a deportálásból; halálba menekülés „a betegség, gond, baj, csalás vagy csalatás elől”; menekülés a könyvekbe és a hitbe, a „személyes Jézusomhoz” [vö. „Your own personal Jesus”, Depeche Mode, 1989] stb. Ugyan a véletlen [meg hát a még létező úttörőmozgalom] sodorja össze a kis csillebérci társaságot [*Kozmosz altábor*], mégis ez lesz a kamaszfiú Bildungjának első szabadon választott „önképzőköre”: „Addigi életemből alig valamire emlékszem, homályosak a részletek, elfoglaltak a kislánykori szorongásaim, s a szorongások leküzdésért, vagyis a fejlődésért folytatott küzdelem. Csillebércnek szinte mindegyik napját elevenen őröm. Új kezdet volt. Alapító esemény. Nem letaglózó és minden ízemben megrendítő esemény, mint a nővérem halála és főként a körülményeinek lassú tudatosulása, hanem fölszabadító. Akkor és ott, fönt a hegyen, az új élmény, az ébredő kíváncsiság elsöprőnek bizonyult. Ezek a fiúk lettek az én első választott társaságom a szellem és a tudományok körében.” [335.]

A függetlenedés a kultúra eddig ismeretlen közegeibe való átlépéssel, s így szükségképpen a családi hagyománytól való elidegenedéssel kapcsolódik össze, ennek a folyamatnak fontos szimbolikus eseménye a *névváltoztatás*. A név, a névadás mint a *szószintű* jelentésképződés mozzanata meghatározó szerepet játszik a memoárban – ezt már az elhunyt csecsemők neveinek átruházását botrányként kommentáló részletekben is megfigyelhettük. A név az Én-teremtő technikák része, létrehozza a személyiséget, vagy legalábbis annak keretét, amennyiben szociális pozíciót jelöl ki a számára. Ám a név meg is előzi a személyiséget, és túl is éli. Megjelöli viselőjét, de nem tudja közvetíteni annak szingularitását, mivel létesítő ereje független az általa jelölt szubjektumtól, így csakis úgy képes azt megalkotni, hogy egyszersem eltörli annak tapasztalati egységét. A tulajdonnév saját és nem is kizárólagos tulajdon, inkább egyfajta jól adminisztrált, birtokba vett idézet. A név úgy jön viselője elé, mint egy nyelvi konvenció, mint egy megtöltendő üresség, amelyről éppen a megtöltés során derül ki, hogy mégsem üres vagy semleges keret. Jelentések kapcsolódnak hozzá, melyek részben tapasztalatokból erednek. Ezt a bonyodalmat aknázza ki a családnév jelölete és jelentése közötti feszültség kommentárja: „Láttam ebben némi isteni morbiditást, hogy éppen a mi őseinket hívják *boldogoknak*! Ők meg a boldogság. Mosolygós családi képeiket nézve nem tudok nem gondolni rá, micsoda keserves és kegyetlen irónia veti itt szét a repedező falakat.” [212–213.] A neveknek ez az egységét kisértő és eltörő jelentéssége/ismételhetősége, s így kontextusok közötti vándorlása a névadás [s egyszersem a névvel való gúnyolódás, vö. 84.] alapja, melyhez a folytonosság kölcsönzése/adományozása, sőt az egyedi helyettesíthetőségének ábrándja is kapcsolódik: a régi hagyomány szerint az elsőszülött fiúgyermek rendszerint az apjuk keresztnévét örökölték, de az újszülöttek – mint a Macsi Tóthoknál is láttuk – megkaphatták a halott rokonok keresztnévét is. A név a névadók szemszögéből jelentésadás a még ki nem bontakozott sorsnak, s ilyenként vágyak kifejeződése a múlt megőrizhetőségének és a jövő programozhatóságának ígézetében. A névadás prognosztikus és főleg prófétikus aktus, annak tétélezésével, hogy az előirányzott értelmet az elnevezett személy, illetőleg a sors (mintegy szót fogadva) utólag kibontakoztatja. A leggyakoribb nevek közül való Tóthnak a ritka Téreyre cserélése mint identitásalapító esemény [„Végül sikerült a régi nevem alól, egyben a régi magamból is kibújni.” 86.] a hagyomány szabta „sorminta” megtörése, a személyes „szecesszió” végrehajtása. Az új névvel nem csak egy új „kultúrtörténeti” [név]rokonság szerveződik meg visszamenőlegesen (vö. 87.), hanem egy leendő költői/írói diskurzus is nevet kap, *irodalmi* beszélőnévként [anagrammatikusan és prófétikusan] utalva annak fontos jellemzőjére: a tér iránti fokozott érdeklődésre, s ekként a tágasságra.

A „kibujás”, a „kivonulás”, a „menekülés” a városhoz való kötődés megváltozását is magával hozza: a szerénynek, mi több: „kisszerűnek” tetsző épített örökség szövetében Térey János az, aki fölfedezi a főként Sajó István nevéhez fűződő art deco „nagyszerűségét” [384.]. A szabadulás része a házon, földön való túladás, ahogy azt Angyalosi Gergely mintegy a memoár kulcsmozzanatát [„Nincs haladék, nincs hova hátrálni.” 369.; „Hátráltam eleget, most már tényleg nincs hova tovább.” 462.] igyekezőn megragadni, egyszerre a végsőig hátrálás és a múlt bugyraitól való megszabadulás aktusaként értelmezi [*Jelenkor*, 2020/12, 1408.]. A felnőttkor küszöbén való gyors távozás, amely összekapcsolódik az anya elvesztésével és a fokozatos és végleges *kivonulás* [az apa intézetbe kerülése, majd halála, a ház és a birtok eladása]

valóban ambivalens kötésben van a helyrehozhatatlan veszteséggel, a térvessztéssel, s ugyanakkor az önállóság és az íróvá válás távlatával. A gyász és a megszabadulás szétszálazhatatlanul összefonódik: „Nemsokára már nincs tető a házon. Annyiszor írtam a pusztulásról, ez óhatatlanul eszembe jut. Nem meddő kultúrpeszsimizmusból vagy katasztrófizmusból, mint ahogy írni szokták rólam, hanem azt fürkészve, mire képes az ember ellen az ember, és ki az, mi az, aki vagy ami így is túlélőnek bizonyul. Igen, ennek a háznak az enyészetébe születtem bele, de hogy mit jelent valaminek a teljes pusztulása, a térképről való eltüntetése, azt csak itt értettem meg, az ideiglenes kerítésnek dőlve, a mi bombakárosultnak látszó házunkat nézve.” [444.]

A szabadság szorosan kapcsolódik az íráshoz, amely az élet általi alakítottsággal való egyenlőtlen versenyben az élet alakításának ígérletét hordozza. Az adattárakból, de a saját naplóból [pl. a csillebérci kék, vonalas füzetből] bemásolt szövegek vagy a *Szabályos körcikk* című vers városképi „bedolgozása” mind-mind az írótságnak ezt az effektusát erősítik. A szöveg töredezettsége és befejezetlensége örök – részben szándékon túli és immár átírhatatlan – emléket állít a végességnek, annak, hogy a halál által kísértett élet mindig valami más. [*Jelenkor*]

SZIRÁK PÉTER

Egy város felmérése

A DEBRECENISÉG MINTÁZATAI. VÁROSI IDENTITÁS ÉS A LOKÁLIS EMLÉKEZET RÉTEGEI A KORA ÚJKORTÓL NAPJAINKIG, SZERK. FAZAKAS GERGELY TAMÁS, BÓDI KATALIN, LAPIS JÓZSEF

2020-ban két olyan kötet is napvilágot látott, amely címébe emelten foglalkozik Debrecen lokális identitásával. Térey János *Boldogh-ház, Kéttalom utca. Egy civis vallomásai* című posztumusz kötete már a megjelenést megelőző várakozásokkal is beteljesítette egyik – Debrecenben releváns – küldetését, hogy szavakba öntse, elmondja, mit is jelent a civis identitás. A másik könyv, *A debreceniség mintázatai. Városi identitás és a lokális emlékezet rétegei a kora újkortól napjainkig* tanulmánykötet, pontosabban konferenciaakta, a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoportja által szerkesztett *Loci Memoriae Hungariae* sorozat kilencedik darabja, ekként tehát a magyar emlékezet-hely-kutatás tudományos diskurzusába illeszkedő munka – amelyet a szerkesztők, Fazakas Gergely Tamás, Bódi Katalin és Lapis József a 2019-ben elhunyt Térey János emlékének ajánlanak. A dedikáció egyrészt annak az aktív közreműködésnek állít emléket, amivel Térey részese volt a kutatócsoport berkeiben zajló munkának, illetve bizonyosan jelzese annak, hogy az életmű Debrecennel foglalkozó darabjai – mint a tanulmánykötetben elemzett *Szabályos körcikk* – szintén elevenen hatnak a lokális identitás jelenkori megfogalmazásában.

A két kötet a Téreynek szóló ajánlás-emlékezés gesztusán túl úgy lép párbeszédbe egymással, hogy Debrecen két különböző irányból közelíti. A *Boldogh-ház* a memoárirás téje szerint az elbeszélő individuuum önmegértésére tesz kísérletet, egy énkonstrukció megalkotására, ahogyan és amennyire ez az ezredforduló magyar kulturális-nyelvi-iro-